

ПОЛТАВА – ЦЕНТР МАЛОРОСІЙСЬКОГО ГЕНЕРАЛ–ГУБЕРНАТОРСТВА

Про зміни і трансформації, що відбулися у політико-адміністративному, соціально-економічному становищі міста Полтави та його населення після набуття статусу губерньського центру.

Ключові слова: Полтава, Полтавська губернія, генерал-губернаторство, князь О. Куракін, М. Рєпнін.

Дослідження історії Полтавського краю має велике наукове і суспільне значення та продовжує викликати непідробний інтерес. Цей процес набув системного характеру і налічує достатньо чисельну історіографію. Історикам, археологам, краєзнавцям, етнографам вдалося виявити великі пласти джерел, на яких побудовані опубліковані праці. Разом із тим відкриваються нові малодосліджені аспекти історії Полтавщини, Полтави як її центру, привертають увагу персоналії, діяльність яких була знаковою в історії України і нашого краю. Тому звернення до проблематики регіонального характеру залишається актуальним.

Територіально-адміністративні реформи неодноразово змінювали межі історичної Полтавщини. Її територія була важливою складовою Гетьманщини, а Полтава серед інших також мала статус полкового міста. Але після ліквідації української державності у 1764 р. швидкими темпами відбувався процес інкорпорації українських земель до складу Російської імперії. У 1781 р. царським указом було ліквідовано полково-сотенний устрій і Лівобережна Україна ділилася на три намісництва. З 1782 р. полтавські землі входили до складу намісництв – Київського, Чернігівського, Катеринославського та Новоросійської губернії. У 1797 р. разом із Чернігівщиною полтавські землі увійшли до новоствореної Малоросійської губернії. На цьому територіально-адміністративні зміни не припинилися – у 1802 р. у зв'язку з посиленням уваги імперського центру до серцевини колишньої Гетьманщини Санкт-Петербург вирішив надати цій території статус генерал-губернаторства і розділити його на дві самостійні губернії – Полтавську і Чернігівську. Так, з 1802 р. наш край став окремою одиницею та досить швидкими темпами уніфікувався зі структурою імперської системи. Авторці довелося опрацювати значний масив джерел (М. Арандаренка, І. Павловського, Л. Падалки, В. Бучневича, П. Бодяньського та ін.) при підготовці фундаментальної праці «Полтавщина. Історичний нарис», що й дало можливість простежити ті зміни, які відбулися у Полтаві зокрема та губернії загалом.

Як оцінювати період ХІХ – поч. ХХ століття в історії нашого краю? З цього приводу не вщухають дискусії, в тому числі й з політичним присмаком.

Так, ще 10 років тому посилювалася хвиля ейфорії ідеалізації цього періоду у контексті проросійського курсу екс-президента В. Януковича та екс-міністра освіти і науки Д. Табачника. Пропонувалося включити в український пантеон усіх вихідців з України, які досягли високого кар'єрного зростання у політичній, військовій сфері, при імператорському дворі, отримали визнання загальноросійського масштабу. Мотивувалися такі погляди тим, що вони сприяли уславленню України – Малоросії. Широкого резонансу у Полтаві набула спроба вшанування на державному рівні генерала М. Паскевича у травні 2012 р., яка не знайшла підтримки громадськості. Всеукраїнська газета «День» опублікувала матеріал С. Шебеліста «Полтава – осередок «хохлів»? Деякі роздуми з нагоди відкриття пам'ятної дошки на честь генерала Івана Паскевича», що складався з рефлексій А. Чернова, Т. Пустовіта, Л. Бабенко на згадану подію.

У цьому контексті додає напруги тема пам'ятників і пам'ятних місць, пов'язаних з Полтавською битвою. Неодноразово представниками радикальних політичних сил порушувалося питання про знесення пам'ятника Слави, збудованого на честь 100-річчя Полтавської битви, Петрові I біля Музею Полтавської битви. Поряд із цим прихильники проросійського курсу обговорювали повернення первісного вигляду пам'ятнику коменданту О. Келіну – увінчати його двоголовим орлом, що символізував могутність Російської імперії. Отже, період в історії Полтави як центру Полтавської губернії є суперечливим в оцінці його наслідків.

Навряд чи було б об'єктивним заперечувати соціально-економічний прогрес у розвитку нашого краю, зростання його продуктивних сил упродовж 1802–1917 рр. Проте поряд з цим не слід забувати, що це був період перетворення території України у стратегічний воєнний форпост імперії в її зовнішній політиці, ведення майже безперервних воєн з використанням українських людських і матеріальних ресурсів. XIX століття увійшло в історію як час посилення політики русифікації. Катерина II в інструкції своєму наміснику, голові Другої Малоросійської колегії графу Румянцеву писала про його головне завдання так: «Стараться искоренить среди украинцев фальшивый взгляд на себя, как на народ целиком отличный от россиян».

Полтава була обрана губернським центром завдяки перемозі Петра I над шведами в 1709 р. На час визначення її губернським центром у місті проживало 7975 жителів, з них 4063 чоловіків і 3912 жінок. У 1838 р. кількість населення зросла до 15521 жителів, у 1851 – 20819, 1862 – 29500.

Полтаву важко було назвати на той час містом. Тогочасні джерела описували її як велике село, яке налічувало близько однієї тисячі невеликих будинків, на середину XIX ст. їх кількість зросла до 1770. Кам'яних будинків налічувалося не більше 10. Місто не мало плану забудови, симетричного розташування вулиць. Нечисленні бульвари і тротуари в центрі засипалися щебенем і піском, що, однак не рятувало від бездоріжжя.

Набуття Полтавою обрисів міста розпочалося після прибуття в Полтаву першого генерал-губернатора князя О. Куракіна. Однак його організатор-

ські дії були продиктовані не патріотичними намірами, а покладеними на нього адміністративними обов'язками. Тому його першою турботою стало будівництво будинків для державних установ. Досі точаться дискусії щодо часу початку забудови Круглої площі у Полтаві, на якій по колу й були збудовані упродовж 1809–1811 рр. будинки губернатора й віце-губернатора, будинок дворянського зібрання, будинок присутствених місць, пізніше – поліцейське управління, міська дума, кадетський корпус, жіноча гімназія. Традиційною стала думка про те, що площа в Полтаві є точною копією Олександрівської площі у Санкт-Петербурзі. З середини 1850-х рр. міська дума ґрунтовно зайнялася будівництвом доріг із твердим покриттям. У 1855 р. був виданий указ про прокладення мостових, насадження дерев на міських вулицях і майданах. Поліція стежила й накладала штрафи за недогляд за домашніми тваринами, які псували загальний вигляд міських вулиць.

У Полтаві як губернському центрі знаходилися державні установи, влада яких поширювалася на місто й губернію. Посада генерал-губернатора проіснувала до 1856 р., потім влада в губернії перейшла до цивільних губернаторів. Губернатор займався наглядом за установами, благоустроєм, охороною правопорядку і правосуддям. Для відання справами міста, поряд із губернськими установами, діяла міська дума. До неї могли бути обраними представники трьох станів – купці, міщани-ремісники та євреї. Дума відала міським господарством, але була підконтрольною губернатору, звітувала про прибутки і видатки.

Економічний розвиток Полтави мав свою специфіку. На 1804 р. тут було всього 2 свічкових заводи, 3 вітряні млини, 2 цегельні, 1 кахляна майстерня. У 1845 р. вже було 2 шкіряних, 4 свічкових, 2 миловарних, 4 цегельних заводів, тютюнова і суконна фабрики, а через 15 років вже було 35 підприємств. На казенні кошти у Полтаві виникла суконна галузь завдяки запрошенню у 1809 р. 54 сімей німецьких ремісників-сукноробів. Їхня колонія розташувалася в районі сучасних вулиць Балакіна і Сквороди. Переселенці отримали ряд пільг – звільнення від воєнної і цивільної служби, на 10 років звільнення від податків, свобода віросповідання (лютерани). У Полтаві продовжували працювати й ремісничі майстерні, об'єднуючись у цехові організації за галузями – кравецький, шевський, бондарний, ковальський, кушнірський, гончарський, шаповальський цехи.

Джерелом поповнення міської казни були ярмарки – Іллінський, Миколаївський, Хрестовоздвиженський. Під час ярмарків бралася плата за право торгувати спиртними напоями (винний відкуп), використання вагів, роботи харчевень, заїжджих дворів (гербергів), плати іноземців за право торгувати в місті. У 1834 р. було впорядковано візницький промисел, який також став істотним джерелом доходів для міста. Збільшення бюджету міської думи давало можливість покращувати облаштування міста, впорядковувати його. Але проблема дефіциту коштів існувала завжди. З центрального імперського бюджету місто коштів не отримувало.

Громадсько-політичне життя Полтави після заборони козацького устрою активізувалося на початку ХІХ ст. Провінційну Полтаву не обминуло захоплення масонством, про що свідчило викриття у 1819 р. масонської ложі «Любов до істини». Її членами стали відомі діячі того часу – просвітителі М. Новиков, поет І. Котляревський, політичний діяч С. Кочубей, губернський суддя В. Тарновський, точна кількість її учасників невідома. Полтава, попри генерал-губернаторський нагляд, була місцем діяльності декабриста М. Муравйова-Апостола, полтавської управи організації «Союзу благоденства». Полтавці В. Білозерський, Д. Пильчиков, О. Навроцький, М. Бушен були активними членами Кирило-Мефодіївського товариства. Отже, загальнодемократичні настрої, спрямовані на критику політики самодержавства, сприяли поживанню суспільного життя, засудження кріпацтва, національного гніту.

Поступальний розвиток міста Полтави відбувався прискореними темпами з набуттям нею статусу губернського центру. В її адміністративних межах і соціумі формувалися управлінські структури, традиції міського устрою, й водночас посилювалися тенденції руйнівного впливу на національно-культурну ідентичність з боку імперії.

Людмила Бабенко

Полтава – центр Малоросійського Генерал-Губернаторства

Резюме

У статті характеризуються зміни і трансформації, які відбулися у політико-адміністративному, соціально-економічному становищі міста Полтави та його населення після набуття статусу губернського центру. Показані процеси уніфікації системи управління, органів влади, форм суспільної організації життя у загальноімперському контексті.

Ключові слова: Полтава, Полтавська губернія, генерал-губернаторство, князь О. Куракін, М. Рєпін.

Liudmyla Babenko

Poltava – the Center of Malorosiia General-Huberniia

Summary

Changes and transformations in political and administrative, social economic life of Poltava and its inhabitants after city became the center of huberniia are characterized in the article. Processes of administration changes, new social life organization in the imperial context are shown.

Keywords: Poltava, Poltava Huberniia, General-Huberniia, prince O. Kurakin, M. Riepin.